

הנהגה תורנית בישראל - מעמדה ותפקידה

שאלת מעמדה של הנהגה תורנית במדינת ישראל היא למעשה קשורה לאופי של חברה רבת זהויות, שסועה וחילונית ברובה באורח חייה. שאלה זו מתחלקת לכמה תחומים: המערכת, הקיומי והמוסרי-החברתי.

א. השאלה המערכתית

אי אפשר להפריד את מעמדו של הרב במדינת ישראל מההיסטוריה של הקהילה היהודית לדורותיה. מעמד הרבנות על גווניה השונים, אופיה ותפקידה שיקף תמיד את צרכיה המשתנים של הקהילה היהודית ואת האירועים הדרמטיים שעברו עליה בכל תקופה ותקופה. הרבנות, כפי שהיא מוכרת היום במדינה, הייתה למעשה יצירת מופת של הסמיכה המודרנית שהתהוותה בקהילות אשכנז בסוף ימי הביניים, ואשר קיבלה גוונים שונים בשל השוני בתנאי הקיום בגלויות ישראל השונות ועקב אתגרי המודרנה. בכדי לעמוד על הזיקה המיוחדת בין רבנות לקהילה בישראל יש להבין לעומק את התמורה המקיפה שהתחוללה בחיים הקולקטיביים של העם היהודי ביציאתו מהגלויות ובהתבססו מחדש בארץ הנכספת.

בהקדמה לספרו 'הלכה - כוחה ותפקידה' כתב אבי ז"ל, הרב אליעזר ברקוביץ:

נדמה שמאז חורבן הבית וגלות ישראל מארצו לא היה דור שנשתנו בו הזמנים ועמודי המציאות כמו בדורנו. לא רק מיליונים מאחינו נהרגו, אלא כל הקהילות המפוארות, על תורתן, מנהיגיהן ומסורת של דורי דורות של תרבות תורנית מלאה וחיה, נשמדו בחורבן יהדות אירופה... מצד שני, לאחר השואה זכינו גם לנחמה שלא נפלה בחלקנו במשך שנות הגלות הארוכה והמרה: בעינינו ראינו את הקמת מדינת ישראל, ועמה קיבלו חיינו צורה חדשה, העומדת בניגוד למציאות היהודית בתפוצות - מציאות של מדינה הכוללת את כל ענפי החיים: החומריים, המדיניים והרוחניים של עם ריבון במדינתו. כאן אנחנו אחראים על החיים בשלמותם.

ההנהגה הרוחנית-תורנית בישראל נמצאת היום בצומת משמעותי ביותר. צומת זה עלול להוביל לכיוון של ניוון פנימי והעמקת הניכור של הציבור הרחב - אך גם לאתגר מנהיגותי ולהתחדשות רוחנית. בציטוט דלעיל מוזכרים עיקרי התמורות שעברו על עמנו בדורות האחרונים, הקובעים את מהותו של אותו צומת: חורבן קהילות הגלות, הן האשכנזיות והן הספרדיות, יחד עם עמעום המסורות החיות שעיצבו אותן; הקמת מדינה כתחליף למעטפת הקהילה שבגלות; והרחבה לאין ערוך של כר האחריות המוסרית, חברתית והלאומית. במציאות חדשה זו, המהווה - כך אנו מאמינים - נדבך חשוב בשיח החי והמתמשך בין הקב"ה לישראל - אמורה לצמוח יצירה תורנית חדשה.

שאלת היסוד הנשאלת זה כמה דורות בחברה הישראלית המתחדשת והמחפשת את זהותה היא: האם מוסד הרבנות, כפי שעוצב בקהילות הקדושות שבגלויות השונות, מתאים לצרכינו כאן? איך אפשר להתאים אותו לאתגרים הרוחניים והחינוכיים המיוחדים של המדינה? שאלה זו

קשורה, בראש ובראשונה, למעבר מחיי ציבור קהילתיים שהיו עורק החיים של היהדות ושל יהודים בתוך חברה נכרית, ובדרך כלל גם עוינת, למסגרת של מדינה יהודית ריבונית. על החשיבות של תמורה זו עמדו הרב אורי איינהורן והרב אליהו בירנבוים במאמרים בגיליון כח של 'צהר'. הם התמקדו בצורך החיוני לחזק את הקהילתיות בארץ ולהתאים אותה, ואת תפקיד הרב בעקבות כך, למציאות הישראלית - ועוד אחזור לכך.

אך בפתיחת דבריי ברצוני להדגיש **שתמורה תשתיתית זו בהופעה הרוחנית-תורנית שבחיי עמנו גורמת לבעיית יסור בעצם קיומה של הרבנות בישראל וביכולתה לתפקד כהנהגה לעתים גם כלפי הציבור הדתי**. יחד עם היעלמותה של "הקהילה הטבעית" - שמיצתה את הזהות היהודית האישית והקולקטיבית כלפי פנים ותיווכה בין היהודי לבין ה"חוץ הגויי" - נעלמה גם ה"במה" הטבעית של הרב. המאמרים החשובים שצינתי מתייחסים לתדמית "החובבנית", הלא-מקצועית של הרבנות בכלי התקשורת. בעיניי, אחת הסיבות המרכזיות לכך היא הדילמה המבנית ביסוד הרבנות בארץ כהנהגה רוחנית-תורנית - אין הגדרה ברורה לזהותו הציבורית הבסיסית של הרב.

אם הרב אינו ראש ישיבה, או דמות המשלבת רבנות עם עסקי ציבור אחרים או עם הוראה אקדמית, אם הוא "בסך הכול" מחויב לשליחותו של "עבד ה'" בציבור הרחב, אזי מעמדו הציבורי מעומעם ביותר. את מי הוא משמש? את מי הוא מייצג? בגלות התמקד הקשר בין הקהילה לבין הרב בבית הכנסת, ה"מקדש מעט" אשר סביבו חנו שבטי ישראל שבאותה עיר. היחס החי הזה שבין הקהילה לבין הרב היה תמיד גרעין זהותו של הרב. אפילו המצב המורכב (ולעתים המבדח), אשר בו שולמה משכורתו של הרב בידי הקהילה עצמה, ואשר יצר לפעמים מאבקי כוח בין הרב לקהילה, הוא שעיצב תשתית אנושית וחברתית ברורה למיקומו ולזהותו של הרב, והיה הבסיס לסמכותו הציבורית.

כיום לא ברור למי בדיוק שייך הרב: למדינה? למועצה הדתית, שבדרך כלל משלמת את משכורתו? לקהילה? ואולי לעצמו, לחזונו ולשליחותו כפי שהוא רואה אותם? ברוב המקרים משכורתו של הרב אינה באה מן האנשים שאותם הוא מנהיג או משרת, ועובדה זו מביאה לצורות רבות של אי-נטילת אחריות, הן מצד הקהילה כלפי הרב והן מצד הרב כלפי הקהילה. כללי הסמכות והאחריות הבסיסיים אינם ברורים, והדבר מחריף את השאלה, המורכבת ממילא, גם בציבור הדתי פנימה, של סמכויות הרב בחברה שהיא מבולבלת ונבוכה בכל מה שקשור ליחס בין דמוקרטיה, שוויוניות וסמכות תורנית והלכתית¹. כל זה במקרה הטוב שבו יש בכלל בסיס של קהילה גרעינית ומגובשת (מה שבדרך כלל אינו קיים בישראל). למעט המסגרת של התפילות היומיומיות, שיעורים למיניהם ולעתים חתונות ושאר אירועים משפחתיים וחברתיים, כמעט שאין בארץ - במיוחד בערים - מציאות שבה יש לרב מעורבות אנושית חיה בחיי המשפחות שבקהילתו, מציאות שבה רב וקהילה בונים יחד מרקם של יצירה חברתית יהודית כפי שהיה נהוג בגלות.

קשר אנושי מעמיק ורצוף בין רב לבין בני קהילתו הוא תנאי הכרחי להתהוות הנהגה תורנית-רוחנית משמעותית; ואולם במציאות הישראלית, הרב, גם אם הוא תלמיד חכם מובהק - לעתים אינו

1. **הערת העורך (ע. א.):** היו יישובים שפתחו בדיון קהילתי על תפקידו וסמכויותיו של הרב במקום, אם כהקדמה לתהליך בחירתו של הרב ואם כתגובה למשבר שאירע בין הרב לבין הקהילה. במקומות שבהם הדבר נעשה בתיאום עם הרב המכהן, הדיון הביא תועלת רבה לשביעות רצונם של כל הצדדים.

אלא מעין פקיד ממשלתי לצורכי דת. אם כן מעצם העמעות בהגדרת הבסיס הציבורי של זהותו ומעמדו של הרב בישראל נוצרים דפוסי תפקוד של רב המרחיקים את הרבנות מלהיות גורם משמעותי בהנהגה הערכית של החברה הישראלית. נהפוך הוא. במקרים רבים מדי הרב הוא "האדם הנעלם", שלא בטובתו, ועל אחת כמה וכמה שלא בטובת תורת ה'. זאת ועוד: גם במעמד של "רב עיר" או "רב שכונה" יש אי-בהירות, המחלישה את עצם מעמד הרבנות בישראל. האם "רב עיר" או "רב שכונה" הוא הרב רק של הדתיים בסביבתו - או של כלל האוכלוסייה? עניין זה מחייב הגדרה ברורה מכמה צדדים. אם הרב אכן אמור להתמודד בעיקר עם הצרכים של ה"דתיים" או של ה"דת" - דהיינו: בית כנסת, כשרות, סידור חופה וקידושין וכדומה - אזי יש להגדיר את מעמדו כ"ראש רבני העיר" או כ"רב הראשי של הקהילות הדתיות". כדי להגדיר את מעמד הרבנות ולרפא את האווירה הקיימת סביבה יש צורך בתיאום ציפיות כללי. תיאום ציפיות שכזה עלול להביא להנמכת שיעור קומתה של הרבנות, שתוביל לעמעום ה"ממלכתיות" של הרבנות. היום במקומות רבים "רבנות ממלכתית" במלוא מובן המילה, כלומר רבנות של כל חלקי העם, הינה שאיפה חיונית הנשארת בגדר חלום נכסף. מאידך, אם "רב העיר" או "רב השכונה" אמור להיות מנהיג רוחני של העיר כולה, על תושביה הדתיים והחילוניים גם יחד, אזי יש חובה לנקוט את הצעדים הנדרשים לעיצובה של מציאות אחרת זו. יש להכשיר רבנים לאתגרים המיוחדים של הנהגה רוחנית, המשלבת הובלת תהליכים קהילתיים הנחוצים לדתיים ולדתיות, אך גם לחילוניים. זאת ועוד: טיפוס חדש זה של רב יהיה גם מחויב לנהל שיח-עומק עם החילוניות ועם האתגרים החברתיים והתרבותיים שאתם מתמודדת החברה הכללית, ובעיקר - לחבר בין הקבוצות השונות שבסביבתו. זאת אכן תהיה "רבנות ממלכתית", שתיצור בסיס להנהגה תורנית-רוחנית.

יש להדגיש שאי-בהירות בסיסית זו גם רלוונטית לגבי רבנים המשרתים בהתיישבות, שבה לרוב המעמד וגבולות התפקיד הם מוגדרים יותר. זאת היות וקיים צורך חיוני ביותר היום שרבנים המשרתים ביישובים דתיים יראו את עצמם אחראים לקידום נושאים "חברתיים" רחבים מעבר ל"תיק הרבני" המקובל: ליצירת קשר אנושי בעל תוכן והשראה כלפי הסביבה החילונית. ואולם גם "תיאום ציפיות כללי" שכזה לא יפתור את הבעיה המערכתית הבסיסית שהצבענו עליה בהתחלת דברינו: הבעיה של רבנות חסרת בסיס ציבורי ברור. **למנהיגות רוחנית-תורנית ציבורית אמיתית נחוץ בסיס ציבורי שיהיה רלוונטי למציאות הישראלית, אשר בה הקהילתיות עצמה מחפשת לה כלים אנושיים חדשים להתהוות בהם.** כפי שהדגיש הרב בירנבוים במאמרו, ישנה הזדמנות מיוחדת מבחינת הובלת מהלך אנושי חיוני בחברה הישראלית ביצירת קהילתיות חדשה, כזאת המבוססת על רב שירחיב את מרחב שליחותו אל מעבר לבית הכנסת וצרכיו ההלכתיים והחינוכיים.

מהו הבסיס הנכון לפעולתם של רבנים כמנהיגים רוחניים בחברה, כדי שיהיה בכוחם להשפיע על חייהם של תושבי הסביבה? האם זה בית כנסת ובו קהילה תוססת של דתיים - או שמא מתנ"ס או בית כנסת פתוח, שישמשו קבוצות שונות בשכונה או בעיר במגוון של צרכים רוחניים וחינוכיים? ייתכן שיש כאן מקום להגדיר מערכת ציבורית חדשה: שילוב של מתנ"ס, בית ספר, בית כנסת ועוד מוסדות, אשר ישמש כר הפעולה של הרב².

2. עיי במאמרו של הרב בירנבוים, פרק ו.

ב. השאלה הקיומית

הרחבת הבסיס היצירתי של עם ישראל במסגרת מדינה ריבונית לאחר השמדת הקהילות הקדושות בגלות מחייבת שינוי תפיסה בעניין הזהות הרוחנית האישית של הרב. שינוי זה חייב להדגיש, בד-בבד עם סמכותו של הרב, גם את אנושיותו. גם על נקודה זו עמדו ביסודיות הרב איינהורן והרב בירנבוים, אך בעיניי נקודה זו חשובה עוד יותר ממה שתואר במאמריהם. ייתכן שעצם הכינוי "רב" צריך להשתנות או להתבטל, כמו בתקופת "הזוגות" בבית שני. נדמה שב"תורת ארץ ישראל" יש צורך שסמכותו של מנהיג תורני-רוחני לא תישען על תארים המדגישים את רוממות השוני בין מעמדו לבין באי קהילתו, אלא על אישיותו ואופיו הסגוליים המסוגלים להעצים את חייהם.

בשנים הראשונות לאחר קום המדינה ראו גדולי ישראל, כמו הרב הרצוג והרב ולדנברג, את יישום ההלכה בתחומים הציבוריים החדשים שברשות המדינה כאתגר הראשוני בתחום מימוש התורה בישראל. אתגר זה אמנם עודנו תלוי ועומד, אך נדמה שבמרחב האנושי של החברה הישראלית ישנו היום אתגר ראשוני ובסיסי יותר. את האתגר הזה הייתי מכנה בשם **אתגר ה"דובבות שבקדושה"**, כלומר לדובב אנשים בתורה.

כוונת הדברים היא זו: החברה שאנו חיים בה נעשית יותר ויותר משכילה ומקצועית, וחיה בתוך מציאות המתבססת על הדגשת האחריות האישית. עם זאת השפה הערכית של חברה זו היא שוויונית, שפה של אנושיות "בגובה העיניים". במציאות כזו ה"רבנות" - עם כל המטען המכובד של סמכותיות, ידע וצורת דיבור המדגישה ערכיות ורוחניות - נראית לעתים קרובות תלושה מהמציאות מעצם העמדתה ככזאת. בעבור רבים, דתיים וחילוניים כאחד, רבנות כזאת היא רבנות מזמן אחר וממציאות אחרת, והסמכותיות שלה נראית זרה, מנוכרת ומאיימת - גם אם האדם הספציפי הממלא את תפקיד הרב הוא אדם מוכשר, מסור, בעל מידות ונעים הליכות. רב שיהיה בעל ידע מקיף ומעמיק בתורה ובעל מחויבות מעמקי נשמתו לתורה ולמצוות - אך בו-בזמן גם ידע לדבר בשפה "אנושית" פתוחה וכנה, שפה היוצרת אמון ואשר יש בה תוכן ממשי לחיי האדם הישראלי - זהו אתגר אישי מורכב ביותר. ב"דובבות שבקדושה" מוקרנת הסמכותיות מבפנים, מתוך אישיותו של הרב, ללא צורך בדיבור סמכותי או בגינונים רבניים. המטרה העליונה הניצבת בפני הרב ב"דובבות שבקדושה" היא להביא כל אדם ואדם, חילוני כדתי ודתי כחילוני, בסגוליותו ובייחודיותו, לגלות את קולו האישי ולדבר בו את תורת ה'. יעד זה מחייב את הרב להיות קשוב לעומק הקיום הרוחני של האחרים, שעה שהוא מביא להם את המטען הרוחני שבתוכו. כמו כן הוא מחייב את הרב לדבר אך רק באמינות ובכנות, גם אם פערי הידע בינו לבין סביבתו גדולים ביותר; ומעל לכול, הוא מחייב את הרב לבחון תמיד כיצד נקלטים דיבורו ומעשיו בעיני הציבור במבחן של ממשות החיים - החיים האישיים, המשפחתיים והבין-אישיים - של שומעיו, גם אם הצרכים שלהם שונים משלו. שיעור, דרשה או שיחה אישית המלאים חשיבה ודעת מעמיקות, אך רחוקים מהמקום הקיומי הממשי של האדם או הציבור הצמאים להתעורר **מתוך עצמם**, מערערים את עצם סמכותו המוסרית של הרב להנהיג קהילה, ומתוך כך - גם את סמכותה המוסרית של הרבנות בכלל.

אתגר זה איננו חדש. בפרק הראשון במסכת אבות מובאת המימרה "עשה לך רב" פעמיים: פעם אחת - מפי יהושע בן פרחיה, בראשית תקופת הזוגות; ופעם נוספת - מפי רבן גמליאל הזקן, בדור האחרון שלפני החורבן. בשמועה של יהושע בן פרחיה מתחבר הביטוי "עשה לך רב" לעיצוב מערכת שלמה של יחסי אנוש וליכולת ליצור זיקה תומכת ובונה בין איש לרעהו: **"עשה לך רב,**

וקנה לך חבר, והווי דן את כל אדם לכף זכות". דברי רבן גמליאל, לעומת זאת, מדגישים את יסוד הרבנות כעוגן סמכותי במצבים של אי ודאות: **"עשה לך רב, והסתלק מן הספק**, ואל תרבה לעשר אומדות". ייתכן שהמעבר בשלשלת המסורת של התורה שבעל פה מחכמים הידועים אך ורק בשמותיהם הפרטיים לחכמים שכונו 'רב' או אפילו 'רבן' משקף את המגמה הברורה שבדברי רבן גמליאל עצמו.

רבי יהודה הנשיא, עורך המשנה, הבליט את ההבחנה הברורה בן דברי יהושע בן פרחיה לבין דברי רבן גמליאל הזקן ברצף המשניות בפרקים א ו-ב שבמסכת אבות. במפתיע, בשלב מסוים מתפצלת שלשלת המסורת לשניים. בכל דור בדורותיהם של הזוגות נכתב "קיבלו מהם" - כהמשך לשלשלת המסורת שהתחילה ב"משה קיבל תורה מסיני". ביטוי זה החוזר על עצמו הוא המעגן את אמיתות המסורת, שהרי כל זוג "קיבל" את תורת משה מהזוג שקדם לו. אלא שלאחר דורם של הלל ושמאי נדמה שהשלשלת נפסקת: בכל המשניות המשרטטות את דורותיהם של בית הנשיא, מחורבן הבית עד רבי (להוציא היעדרו החריג של רבן גמליאל דיבנה), לא השתמש עורך המשנה בביטוי המפתח "קיבל מהם".

לעומת זאת, לאחר ציטוט דבריהם של רבי ובנו בפתיחת הפרק השני של המסכת חוזרת המשנה במפתיע כשישה דורות לאחור, ושוב מביאה באריכות מדברי הלל. אלא שהפעם, לאחר ציטוט דבריו של הלל, קובעת המשנה: "רבן יוחנן בן זכאי קיבל מההלל ושמאי" - מה שלא נאמר ביחס למעבר בין הלל לרבן גמליאל הזקן. זאת ועוד: לאחר ציטוט דברי רבן יוחנן בן זכאי משרטטת המשנה קו חדש בשלשלת מסורת התורה שבעל פה, ובעצם - מציירת שלשלת מקבילה לזו של בית הנשיא שהוזכרה בפרק הראשון. זוהי המסורת הנמשכת מרבן יוחנן בן זכאי דרך חמשת תלמידיו הגדולים, אשר הניחו את היסוד למשנה, רבותיהם של רבי עקיבא ובני דורו.

יש לשים לב לכך שדברי רבן גמליאל הזקן "עשה לך רב והסתלק מן הספק" עומדים בהגדה ברורה למה שנאמר על המשך המסורת השנייה, זו של רבן יוחנן בן זכאי: "חמישה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי ... הוא היה מונה שבחן" - או במלים אחרות: "עשה לך תלמידים, והכר את אישיותם הרוחנית". חשיבותה של הנגדה זו מתגלה מתוך שיטה שונה של העברת מסורת שאותה הנהיג רבן יוחנן בן זכאי, כפי שהיא מתוארת במשנה. תלמידיו של רבן יוחנן לא "קיבלו ממנו", כמו שהוא עצמו "קיבל" מההלל ומשמאי. הוא ביסס את המשך המסורת על שאלות שחייב את תלמידיו לענות עליהן - שאלות הנוגעות לשורשי בניית החיים ועבודת ה', ושעליהן אפשר היה לענות רק מתוך יציאה מבית המדרש אל החיים עצמם. שיטה זו של העברת המסורת מדור לדור דרך שאלות לתלמידים חושפת את פניה הרבים של התורה, המתגלות דרך הפריזמות השונות של הלומדים המשתתפים בבירור עבודת האדם. זהו עיקרה של ה"דובבות שבקדושה".

הרב המבקש היום למלא את שליחותו בחברה הישראלית עומד בצומת של שתי המסורות הללו גם יחד. החברה הישראלית של ימינו היא מציאות רוחנית של "ספק" רחב היקף, כלומר: מבוכה ובלבול ערכי ורוחני. מול מציאות זו אך נחוץ הוא להגדיר את שליחותו של הרב כבחנינת "הסתלק מן הספק". החברה הישראלית משוועת לעוגן מוסרי, לקול אשר יגדיר את גבולות החופש ויתווה את היסוד המוחלט והקדוש של החיים. עם זאת, לשליחותו של הרב בימינו יש עוד פנים והן: "לדון את כל אדם לכף זכות", כדברי יהושע בן פרחיה. כביטוי ליעוד של "עשה לך רב", יש לעורר בחברה הישראלית שאיפה להנהגה רוחנית-תורנית המסוגלת להכיר בייחודו ובערכו של כל אדם ואדם, בלי להקדים לכך שאלות וחקירות על זהותו ועל אורח חייו. רק בדרך זו אפשר

יהיה לדובב כל אחד ואחד לגלות לעצמו את הדיבור התורני שלו³.

ג. השאלה החברתית-מוסרית

חיזוק מעמדו של הרב במדינה כרוך בתיקון יחסה של הרבנות לתחום החברתי-מוסרי. בנקודה זו מתחברים היסודות שאליהם התייחסתי בחלקי הראשונים שבמאמר זה: אנושיות, הקשבה, רגישות לדרכי חיים שונות הקיימות בשטח והיכולת להשפיע עליהן ולהוביל תהליכים ערכיים בקהילה.

מאז חיבר הראי"ה קוק את מאמר "הדור" נתבעו הציבור התורני ומנהיגיו להתמודד עם השאיפה המוסרית-חברתית של הציבור החילוני. עד היום עדיין קיימת הפרדה בין אותו חלק של העם האחראי ל"שאלות המוסר" לבין החלק האחראי ל"חזון האמוני". אין ספק שהפרדה קשה זו היא לרועץ בכל מה שקשור לבניין התורה בציבור הרחב במדינת ישראל.

לאחרונה אנו עדים לתופעה ברוכה של קבוצות צעירים מהציבור הדתי-לאומי, כדוגמת קבוצות 'מעגלי צדק' ו'פני האדמה', השואפות להחזיר את ההתמודדות עם סוגיות חברתיות מעשיות למרכז סדר יומו של הציבור הדתי בכלל, ושל ההנהגה התורנית בפרט. אלא שבמקום שהדור הצעיר ידחוף את מנהיגיו לעסוק בסוגיות אלו, ראוי היה שדווקא הרבנים יהיו אלה שיובילו מהלך ברור בתחום זה, הן כלפי חוץ והן כלפי פנים, שכן יש כיום צורך עצום בהתמודדות תורנית-ציבורית עם חברה, אשר מדי שנה נעשית יותר ויותר כוחנית, מנצלת חלשים ובלתי סובלנית.

הנהגה תורנית חברתית הינה למעשה צו השעה מבחינת מעמדה של הרבנות בישראל. נדמה שאין אחריות ציבורית שתבטא בצורה יותר בהירה ונחרצת את משמעותה האמיתית של רבנות בהקשר של מדינה ריבונית עצמאית. אחריות זו גם מושתתת על הנדבכים האיתנים ביותר בתפיסת התורה את תפקיד ההנהגה הישראלית המקורית.

בין התפקידים המרכזיים של הנהגה ציבורית על פי התורה היא האחריות להושיע את הדל, החלש והכאוב מגורמים בקהילה ובחברה העושים אותם. דברי הנביאים מלאים בתוכחות להנהגה שאינה ממלאת תפקיד זה. ידועים דברי הרמב"ם בהלכות תענית:

בכל יום תענית שגוזרין על הציבור מפני הצרות, בית דין והזקנים יושבין בבית הכנסת ובודקים על מעשי אנשי העיר מאחר תפילת שחרית עד חצות היום, ומסירין המכשלות של העבירות, ומזהירין ודורשין וחוקרין על בעלי חמס ועבירות ומפרישין אותן, ועל בעלי זרוע ומשפילין אותן...

אף שהמציאות החברתית היום אינה דומה לזו המתוארת בלשון הרמב"ם, אין ספק שהיא מהווה קריאת כיוון למגמה ברורה בעבודת כל מנהיג ציבור יהודי בהתאם למציאות שבה הוא פועל, על אחת כמה וכמה בעבודתה של הנהגה תורנית.

אחריות זו מחייבת גם את המלך בישראל, כפי שזו באה לידי ביטוי במקומות רבים במקרא. למשל, בתיאור ביסוסו של שלטון דוד נאמר: "וימלוך דוד על כל ישראל, ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" (שמואל ב ח, טו). למלך הייתה אחריות ישירה על מערכת המשפט, וזאת ככל הנראה לא רק כביטוי לסמכות-העל שלו במסגרת השלטונית, אלא בגין אחריותו האישית לכל עיוות במשפט שעלול לפגוע בחלשים. הטיפול האישי המחייב בתחום זה התבטא גם בכך שארמון

3. גם על כך ראה במאמרו של הרב אליהו בירנבוים, פרק ו.

המלך היה מעין בית משפט עליון לערעורים בעבור כל מי שראה את עצמו נפגע ממערכת המשפט. רק על רקע זה אפשר להבין איך הגיעו שתי הנשים שבאו לפני שלמה המלך בטענות על זיהום של תינוקותיהן - החי והמת. כמו כן יש לראות על רקע זה את שיטת אבשלום "לגנוב את לב אנשי ישראל" (שמואל ב טו, ו) בכדי לממש את תוכניותיו למרד (שם, פס' ב-ד):

והשכים אבשלום ועמד על יד דרך השער, ויהי כל האיש אשר יהיה לו ריב לבוא אל המלך למשפט, ויקרא אבשלום אליו ויאמר אי מזה עיר אתה, ויאמר מאחד שבטי ישראל עבדך. ויאמר אליו אבשלום ראה דבריך טובים ונכוחים ושומע אין לך מאת המלך. ויאמר אבשלום מי ישמני שופט בארץ, ועלי יבוא כל איש אשר יהיה לו ריב ומשפט והצדקתיו.

אין לפקפק בכך שבמובן זה רבים בחברה הישראלית המשועים למזור, מסתכלים אל עבר מי שמעמידים את עצמם כמייצגי שמו של הקדוש ברוך הוא בשליחותם הרבנית. אין ספק שמילוי אחריות א-להית מיוחדת זו על ידי הנהגה רבנית בשטח עומד בבסיס התיקון הדרוש כל כך לחברה ישראלית מיוסרת מפגעי אדם.

אך בבסיס השאיפה לממש אחריות כבדה זו חיונית ההתבוננות במבנה המורכב של החברה הישראלית בכדי להבין פן עדכני חשוב ביותר ביישומה.

אחת הסיבות המרכזיות להידרדרות במוסר הציבורי בארץ היא החלל המערכתי הקיים בין הפרט למדינה. חורבן הקהילות בגלות והעצמת האידיאולוגיות הלאומיות בשנים הראשונות שאחרי הקמת המדינה, הביאו לעקירתם של כל אותם גופים, אשר בחברה תקינה מתווכים בין צורכי הפרט לבין מוסדות הממשלה. כדי למלא חלל זה באופן חלקי התפתחה בדור האחרון בישראל תרבות ה"עמותות", שבאמצעותן מתאגדות קבוצות שונות לשם מתן טיפול וסיוע. כל עוד שאפו האידיאולוגיות הלאומיות לממש חזון של תיקון אנושי וחברתי, לא היה הפער בין כוחות האליטה לצורכי הפרט חריף ומורגש כמו שהוא היום; ואולם בשנים האחרונות נחלשו מאוד האידיאות הכלליות והחזון המוסרי, והיעדר הבסיס הארגוני להנהגה חברתית-ערכית בישראל נעשה מוחשי ביותר.

נקודה זו היא לדעתי מרכזית בניתוח מעמדה של הרבנות. הרבנות של הציונות הדתית הייתה ביסודה "ממלכתית" ברוחה ובמימושה המעשי. דבר זה יצר פרדוקס מהותי בתשתית זהותו ומעמדו של הרב בישראל, וזאת דווקא באותן הקהילות שהיו אמורות להיות המובילות בשיח המוסרי הלאומי בשמה של תורה המתממשת בחיים החדשים של מדינה יהודית. מחד גיסא, הבסיס למשרת ה"רב" נשאר, בדרך כלל, אותו בסיס שהיה לה בגלות: השכונה, הקהילה ובית הכנסת - רובד חברתי ההולך ונעלם, רובד שלא קיים מתוך עצמו שיח חי עם נושאים חברתיים בוערים. מאידך גיסא, את 'הלכות המדינה', כלומר: הבסיס החדש לעשייה ציבורית במציאות של מדינה יהודית ריבונית, הותירו הרבנים בידיהם של שרי ממשלה, חברי כנסת או מלומדים והוגים. במלים אחרות: **הציונות הדתית בחרה לראות את המדינה כממסד האחראי לנושאים חברתיים, ובכך הוציאה תחום זה מחוץ למעגל הפעילות הישירה של הרבנות**⁴. למעט משרות הרב הראשי ורב העיר - משרות שלא תמיד מאוישות בידי אנשים השואפים להוביל ולהנהיג בסוגיות ציבוריות - ויתרה הרבנות על כל התחום של "הלכות ציבור ומדינה", ומסרה אותו כליל לידי הפונקציות ה"חילוניות" של המדינה בסיוע האקדמיה.

4. ראה במאמרו של הרב בירנבוים, פרק ה. הסוגיא העקרונית נדונה במאמרו של ד"ר אמנון שפירא ובמאמרו של הרב איינהורן, בעיקר הע' 4.

ד"ר אמנון שפירא במאמר מקורי על יסוד ה"אנרכיזם התורני" בגיליון האחרון של צהר העמיק את הבנתנו בבעייתיות זו. הוא הציע מודל מרתק למבנה חברתי ערכי שבמרכזו קהילות המתווכות בין הפרט והמדינה, מודל המקרב את תוכני התורה למציאות המתהווה והמשתנה של חיי הפרט והכלל. כל תפיסה קהילתית כזאת המתוארת במאמרים האחרים שציינתי למעלה חייבת לתת את הדעת ליסודות המקראיים וההגותיים שאמנון שפירא סקר. ככל שאני מבקש להזדהות עם מגמת הדברים ברצוני להבליט את השפעת המציאות של רבנות שוויתרה על "הלכות חברה ומדינה" כחלק מרכזי משליחותה בגין אמונה ב"קדושת המדינה", על המשבר העמוק בחזון החברתי-מוסרי של החברה הישראלית.

בשנים האחרונות הולך וגדל הפער בין בסיס קהילתי הולך ונחלש לבין המדינה, שאושיות הממשל שלה איבדו כל עניין ברבנות ולוונטית, אף שחבריה הרשמיים ממשיכים להיות ה"ממונים" שלה. מגמה זו קשורה לא רק לניכור המתעמק בין החברה הכללית ומוקדי הכוח שבה לבין ההופעה הציבורית של הדת; היא מהווה גם ביטוי לתהום הנפער בין הממשל לבין קולו של האדם בחברה הישראלית וצרכיו הקיומיים. ההעדר המוחלט של גופים ציבוריים המתווכים בין אזרחי המדינה לבין מוסדות הממשלה - כגון קהילות שמעמדן מעוגן בחוק - הוא אשר הביא אפוא גם להחווית החזון המוסרי הציבורי וגם להיחלשותה של הרבנות, שנשארה ללא מעוף הנהגתי-מוסרי-ציבורי. **אפשר היה לומר שהרבנים עצמם, אילו הייתה להם ראייה פחות "ממלכתית" של המדינה ו"קדושתה", היו רואים את עצמם כגוף המצוי בין הסביבה האנושית - שאותה הם בדרך כלל מכירים מאוד מקרוב ולפרטי-הפרטים - לבין מוסדות המדינה, שברובם כלל אינם בנויים לראות את צורכי האדם ולהקשיב לקולו.**

כ"תרגיל חשיבה" חיוני בתחום זה היה מעניין לחשוב על כלל רבני הקהילות, השכונות והערים כעל עמותה פרטית הממומנת בידי מקבלי השירותים שלה באמצעות מימון קרנות, או אפילו כ"עסק בע"מ" אשר רווחיו יושקעו במימוש יעדים חינוכיים ורוחניים. היעסק' או העמותה יוגדרו כמי שמובילים מהלכים אידיאיים, רוחניים ומוסריים-חברתיים בחברה הישראלית, ומטרתם להשפיע כלפי מטה וכלפי מעלה: על אזרחי המדינה ועל מנהיגיה. היכולת של ארגון כמו 'צהר' לחולל תהליכים מסוימים של הובלה ערכית גם בסביבה הישראלית הכללית נובעת בדיוק משינוי כזה במסגרת הארגונית. תמונה היפותטית זו ממחישה לנו את מצבה הקיומי הקשה של רבנות הנתמכת בידי גורמים ממשלתיים, כאשר אותו "חבל טבור" חונק את הקול הצלול המבקש רבנות עצמאית, מובילה ומנהיגה. יש לצפות שארגון 'צהר' יקבל על עצמו משהו מאתגרי ההנהגה החברתית-מוסרית שנוצרו בחברה הישראלית בגין החלל שנוצר בין הממשל לבין העם.

ד. במקום סיכום

המחשבות הרשומות כאן הן מחשבותיו של אדם שלא שירת אף יום בחייו ברבנות הרשמית, אך ממלא תפקיד כזה באופן חלקי ובלתי רשמי במשך שנים רבות בגין פניותיהם של תלמידים, ידידים ושכנים. איני יודע אם מחשבות אלה עומדות במבחן המציאות. מטרתן היא להביא להנחלת תורה, אמונה ומצוות בחברה השסועה והמיוסרת שלנו, ובכלל - להגיע לכך שמטרה זו תזכה ליחס רציני, אחראי והוגן בחברה הישראלית הרחבה. לדעתי, היעדים שביקשתי להגדירם מחייבים הקמת שני גופים, שעדיין אינם קיימים היום בישראל.

1. גוף הוגה ומפקח

כמעט לכל קבוצה מקצועית בארץ יש גוף הוגה ומפקח. הרבנות היום היא עיסוק הדורש ידע רב, יכולת תקשורת עם בני אדם והרבה בשלות אנושית, ומשום כך גם היא זקוקה לגוף שכזה. אין לצפות לכך שבמציאות הישראלית של היום יוקם במשרד ממשלתי כלשהו גוף ציבורי שכזה שיהיה אחראי לעיצוב תוכני הרבנות המתאימים להנהגה רוחנית בחברה הישראלית; וגם אילו הוקם גוף כזה בהקשר ממשלתי, יש להניח שבמציאות הפוליטית והתרבותית המפולגת של היום הוא היה נשלט בידי אינטרסים של גופים הזרים להנהגה תורנית אותנטית, ואף עוינים לה וליסודות הקדושה והאמונה. הגוף הציבורי שעליו אני מדבר יורכב מרבנים בעלי ניסיון מעשי, מתלמידי חכמים מובהקים הפתוחים להלכי הרוח של הציבור הרחב, ומגופים אזרחיים מהציבור הרחב המעוניינים באמת ובתמים ברבנות אנושית ומדובבת הנשענת על מסורת ישראל לדורותיה. תפקידו יהיה להקדיש מחשבה תמידית לאופיה של הרבנות, ולקבוע לה תכנים ואמות-מידה.

2. גוף להכשרת רבנים

הרבנות בישראל מצויה כיום בפרשת דרכים. היא עלולה להיחלש עוד, ואולי אף להיעלם כליל בכל הקשור לקביעת אורחות החיים במדינה; אך היא גם יכולה להיות קול חדש של הנהגה ערכית, אנושית ואידיאית בחברה ההולכת ומתרוקנת מחזונה המקורי ומערכיה הקולקטיביים. כדי שרב יצליח להכיל בתוכו את הכישורים האישיים, את המקצועיות ואת הידע הדרושים להנהגה תורנית-רוחנית בחברה הישראלית, עליו לעמוד בדרישות רבות ומורכבות. ברוב התחומים האחרים קיימים כיום מוסדות להכשרה מקצועית או ל"הכשרת מנהיגות" (אף שלא תמיד המציאות עולה בקנה אחד עם השם). בארץ ישראל היום אין שום מוסד שעיקר מטרתו הוא להכשיר תלמידי חכמים צעירים למקצוע מרתק וחיוני זה. עם כל הכבוד הראוי לשיבות הגבוהות הרבות והמגוונות, רק מעטות מאוד מביניהן מביאות את תלמידיהן - מבחינת הלימוד והידע, המידות האישיות וההכרה העמוקה בחברה הישראלית - למקום אשר יאפשר להם להיות מנהיגים ומובילים בתהליכי עיצוב אורחות החיים של קהילות חיות ויוצרות ושל הנורמות הציבוריות במדינה⁵.

אני מזדהה עם הביקורת הידועה הנמתחת זה כמה דורות כלפי מוסדות שהוקמו, בעיקר בגולה, שמטרתם המרכזית הייתה להכשיר רבנים. אכן אין כמו המסגרת של בית המדרש כפי שהיא עוצבה בשיבות לעצב דמות תורנית בעלת חופש פנימי, מוכנות למסירות נפש לכלל ישראל וגדלות בדעת ובידע תורניים. אך נדמה שהמפגש החיוני, ואולי ההכרחי, היום עם חברה חילונית רבת זהויות מחייבת קומה נוספת של עיצוב עוצמות תורניות בדעת, במידות וביכולת של יצירה רוחנית. כלומר, כוונתי אינה למוסד שיתמקד במה שמכונה הכשרה אינסטרומנטאלית מקצועית, אלא להמשך ההתפתחות התורנית-רוחנית של תלמידי חכמים צעירים, הראויים לכך, בזיקה לאתגרים המיוחדים של הנהגה תורנית במדינת ישראל של היום.

5. ראה מאמרו של הרב אורי איינהורן במאמרו, פרק ב/3 סעי' ב-ה.

